

Nyelvjárási és interferenciajelenségek az első katonai térképek névalakjaiban

NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS

1. Bevezetés

A kéziratos térképek felhasználását a helynévkutatásban nagyban megkönnyíti, hogy egyre többet digitalizálnak közülük, és hogy online elérhetővé válnak. A történeti helynévkutatás számára Magyarországot illetően a legfontosabbak közé tartoznak a katonai felmérések térképei, különösen az első és második katonai felmérés, mivel ezeken a települések nevei mellett számos földrajzi objektum neve is fel van tüntetve. Mindegyik hozzáférhető a világhálón is, hasznosságukat jól mutatja az a sok hivatkozás, amely a helynévkutatás mellett a földrajzi és régészeti irodalomban is látható.¹ Írásunkban azt vizsgáljuk, hogy a beszélt nyelv, a nyelvjárás mennyire tükröződik a Szeged környéki nevekben, valamint hogy e két felmérés térképein rögzített nevekben milyen nyelvi interferenciajelenségeket figyelhetünk meg.

A katonai felmérések elkészítéséről és későbbi történetükről JANKÓ ANNAMÁRIA írt alapos áttekintést. Munkájára támaszkodva foglaljuk össze először azokat a főbb tényezőket, szempontokat, amelyek a nyelvészeti kutatásokhoz fontosak. Az első katonai felmérést 1763 és 1787 között végezték; a birodalom magyarországi területeit részben 1766 és 1773 között (északkeleti vármegyék), nagyobb részt 1782 és 1785 között mérték fel. Mivel a hadsereg nyelve a német volt, minden utasítás, előírás német nyelven készült. A településnevek viszont — Európában szinte egyedülálló módon — a helyben használt nyelveken szerepelnek, és nemegyszer feltüntetik a névváltozatokat is. A földrajzi közneveket általában lefordították németre, de több esetben is megmaradt a magyar név (JANKÓ 2007: 16). MIKESY GÁBOR szerint a magyarországi felmérésben a német nevek dominálnak, az erdélyiben inkább a magyar és román földrajzi köznevek (2019: 71). A felmérő tisztek többnyire németek, a Generalquartiermeisterstab (Cs. Kir. Főszállásmesteri Kar) tisztjei, és különböző ezredektől beosztott tisztek voltak (JANKÓ 2007: 15), ebből adódnak a félrehallott vagy a bizonytalan helyesírású

¹ A kéziratos térképek kutatásának fontosságát a helynévgyűjtés, a történeti névtan, a településtörténet, a helytörténet, a gazdaságtörténet szempontjából REUTER CAMILLO már fölvetette (1983).

nevek az egyes térképlapokon, pl. *Kis Schikaro, Gyönges Fl.* (MIKESY 2019: 71). Szeged környékének felmérését a császári gyalogezred Mac Dermot alhadnagya irányította (BORBÉLY–NAGY 1932: 51).

A térképezés megkezdéséről szóló, az udvari Kamarához küldött átirat szerint a kirendelt katonák mellé a Kamarának adnia kellett a vármegyét és a helységeket jól ismerő helyieket (BORBÉLY–NAGY 1932: 41). II. József elrendelte a helynevek helyességének ellenőrzését is, rendeletének indoklásában azt írja, hogy nem elegendő a nyelvismeret a helyes írásmódhoz, hanem olyan emberek szükségesek, akik a helységek nevét hivatásukból adódóan többször leírják (BORBÉLY–NAGY 1932: 67). A felmérési szelvényeket végül nem javították, csak az azokból készült kisebb méretarányú kerületi térképeket (JANKÓ 2007: 25). Mivel a felmérést katonai célból végezték, hosszú ideig titkos volt, csak 1864 után vált korlátozottan, és majd csak a 20. század elején szélesebb körben hozzáférhetővé (JANKÓ 2007: 54–55).

A második katonai felmérés meglehetősen elhúzódott, évtizedekig, 1806-tól 1869-ig tartott. Mivel ezt is a birodalmi hadsereg szervezte és irányította, nyelvi tekintetben ez is az elsőhöz hasonló (JANKÓ 2007: 59). Szeged és környéke felmérése, valamint ennek térképszelvényei 1861-ben és 1864-ben készültek el (JANKÓ 2007: 48/a CD-melléklet). MIKESY szerint a helységnevek írása az első felméréséhez képest pontosabb és helyesebb (ami arra utal, hogy a felmérőknek lehetett előre feldolgozott forrásuk), míg a mikrotoponimákat hallás után írták le (2019: 75). A lejegyzésben találunk a korabeli helyesírásra jellemző ingadozást éppúgy, mint a német és a magyar helyesírás eltéréséből fakadó írásmódot. Több elírás alapján feltehető, hogy a terepen piszkozatra rögzített adatokat valaki más, magyarul nem tudó rögzítette végül a térképen (MIKESY 2019: 75–76). Mindkét felmérésre jellemző, hogy nagyban támaszkodtak a helyben hallott és használt névalakokra. Egyes szelvényeken nemcsak a tanyákat (épületeket) tüntették föl, hanem a tulajdonosok nevét is, így az első felmérésben vannak olyan nevek, amelyek a helyben használt formákat őrizhették meg, mint *Dobi Pista* vagy *Nogymisko*. Ezek alapján úgy tűnik, hogy még az idegen nyelvi szűrő mellett is megjelennek nyelvjárási, beszélt nyelvre utaló adatok a térképeken. Szeged környékére eső szelvények felmérését több tiszt irányította: Josef Adler von Alderskamf, Adolf Frh. von Sacken és Alois Ritter von Haymmerle (JANKÓ 2007: 48/c CD-melléklet).

Kutatásunkban az interneten elérhető térképeket használtuk föl, Szeged környékére, nagyjából a régi Csongrád megye területére koncentrálva. Az első felmérés a vizsgált térségből nem túl sok nevet tartalmaz, a térképszelvényeken a Tisza mindkét partján nagy pusztákat vagy vízjárta térségeket látunk. A második felmérés azonban (az 1860-as évekből) már több száz toponimát rögzít, és egyes szelvényeken nemcsak a tanyákat jelöli, hanem a birtokosok nevét is.

2. A nyelvjárási névalakok (és hiányuk) a térképeken

Feltűnő, hogy mennyire nem a helyi nyelvjárásra jellemző névalakokat rögzítették az első és második katonai térképen. Figyelembe véve a nevek kikérdezésének körülményeit a felmérés során, szembeötlő, hogy a mindennapokban használatos, beszélt tájnyelvi alakok jellemzően nem jelennek meg a feliratokban. Mivel azt nehéz föltételeznünk, hogy a megkérdezett helyi lakosok ilyen arányban szolgáltattak volna nem nyelvjárási névváltozatokat, ezért adódik a feltevés: a közszájon forgó, helyiek által használt földrajzi nevek valamiféle szűrőn, módosításon mentek keresztül az összeírás során. Ez a szűrő lehetett a német anyanyelvű tisztet kísérő magyar kérdező, aki átírhatta a hallott névalakokat a saját nyelvi elképzelései és normafelfogása szerint.

A helyi beszélt nyelvjárásnak a 18–19. század második felében is jellemző vonása volt az *ö*-zés a dél-alföldi nyelvjárási régió területén. Ehhez képest az első katonai felmérésen alig található *ö*-ző alak (pl. *Pörnye halom*, de van *Ördönges halom*, *Hegyeshalom* is), és a második felmérés sok száz névalakjának is csak elenyésző hányadát jegyezték fel *ö*-ző formában. Csak kitartó keresés után lehet a térképen néhány labiális névváltozatot találni: *Vermös-hegy*, *Róka Bögyös*, *Jögyös Molnár*, továbbá talán ide sorolható a *Veszélyös (Veszélyös?) halom* is. A köznyelvben is váltakozó *fel ~ föl* igekötő labiális változatát mutatja a *Fölkelő* helynév. Ellentmondásosan hat, hogy a térképen egymás mellett találjuk a *Röszke* és a *Reszke Puszta* neveket² (mind a két név a mai *Röszke* megfelelője). Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a *Reszke ~ Röszke* helynév ingadozott a helyi beszélők nyelvhasználatában, és így a térkép a 19. század helyi beszélt nyelvének variabilitásáról mutat pillanatfelvételt. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a jegyzés során torzult labiális vagy illabiális irányba a névalak. Jelenlegi tudásunk szerint a 18. században még az eredetinek tekinthető *Reszke* szóalakot biztosan használhatták (NÉMETH 2004: 34), és a szó szláv etimológiája sem támogatja azt, hogy eredetileg *ö*-vel ejtették, azt azonban nem tudjuk pontosan, mióta létezik a név labiális változata.³

Elszórtan megjelennek más, az *ö*-zésen túli nyelvjárási sajátosságok is a térképeken, az első katonai felmérés szelvényein ugyanakkor minden bizonnyal számolnunk kell a korra jellemző helyesírási bizonytalansággal is. A *Puszta Öttömösfy* hosszú *ss*-e és *Kistellek puszta* hosszú *ll*-je nem jellemző a nyelvjárásban. Egy másik szelvényen azonban már *Kistelek* (sőt hibásan *Kistelk*, egyszer pedig javítva *Kistelk*) formát találunk. A második katonai felmérés térképén a *szőlő* földrajzi köznévnél többször azzal a változatával találkozunk, amely a Szeged környéki

² Az első felmérés szántókat és tanyákat jelöl a térkép megfelelő helyén *Reket* megnevezéssel.

³ INCZEFI GÉZA szerint csak a 20. században van *Röszke* alakja (1960: 76). Ezzel szemben írásban már PALUGYAY IMRÉNÉL megjelenik (1853: 230, 250), és a Szegedi Híradó is *Röszke* néven emlegeti az 1860-as évektől.

nyelvjárásra is jellemző (vö. SzegSz. 2: 520); ez megkettőzi az intervokális *l*-t a szóban: *Szatymázi Szöllők, Algyő Szöllő*. A *düllő* szónak sokszor jegyzik le azt a *düllő* változatát, amely viszont a Szegedi szótár szerint nem jellemző a Szeged környéki nyelvjárásra, mert ebben a szóban nem kettőződik a magánhangzók közötti *l*: *Átokházi Düllő, Seregélyes düllő*. A *lapos* földrajzi köznévfő/3. személyű birtokos személyjeles alakjában szintén nyúlik az intervokális mássalhangzó: *Fertő lapossa*. A *lapos* szó *s*-ének nyúlása nem idegen a Szeged környéki nyelvjárástól (vö. *Lapossakat pislant*, SzegSz. 2: 20). Maga a *lapos* szó a Szegedi szótár szerint földrajzi köznévként azt jelenti, hogy 'homokterület szikes mélyedése, általában alacsonyabb fekvésű földrész'. A *Csolányos* helynévfő (II.)⁴ részben megfelel a szótárban adatolt helyi nyelvjárási ejtésnek, a *Gyött* (II.) is, ami inkább *gyütt* a helyi nyelvjárásban. Az egyetlen túlhelyesbitéses *Fedwar* (I.) kivételével nem találni példát *l* kiesésre: *Völgy Ere, Zöld halom, Holt Tisza* (I.). A *Fedwar* viszont jó példája a túlhelyesbitéses illabializációnak, hiszen vélhetően a beszélt nyelvi *Fődvár* helyett jelöl *Fedvár* alakot.⁵

Vannak ugyanakkor olyan névalakok is a dél-alföldi régiót ábrázoló térképszelvényeken, amelyek egészen biztosan nem a helyi beszélők körében használatos változatot tükröznek. Egészen sajátos megoldást találunk az egyik legnagyobb dél-alföldi település, a mezőváros *Hódmezővásárhely* nevének megjelenítésében: *Hold Mező Vásárhely* (az első felmérés térképén csak *Vásárhely* néven szerepel). A város nevének első szótagjában feltűnik egy olyan *l* hang, amelynek jelenlétét sem a szó etimológiája, sem pedig a mindennapokban használt névforma nem támogatja. A helynévfő első szótagjának etimológiai előzménye a *hód* állatnévfő, ugyanez a szó pedig megjelenik a várossal érintkező földrajzi egység, a *Hód tava* megnevezésében. Csakhogy míg a tó megnevezésében az állatnévfő lejegyzett formája nem változik meg, addig a település nevének leírásakor egy *l*-et toldanak be a szóba. Az *l* betoldása azt mutatja, hogy a lejegyző megmászította a kiejtésben használt névalakot, hiszen jó okunk van feltételezni, hogy a 19. század második felében sem ejtették így a város nevét. De akkor mi lehetett ennek a lejegyzésnek a motivációja? Különösen indokolt ez a kérdés azért, mert a katonai térképen rögzített névalaknak olyannak kell lennie, amely megkönnyíti a település pontos azonosítását; a névfő megváltoztatása azonban éppen a pontos identifikálás ellenében hat. A kérdés megválaszolása előtt érdemes további névadatokat is szemügyre vennünk, ilyen például a *Mezől István* személynévfő, amely egy tanyát jelöl a tulajdonos nevével. A családnévfő ebben az esetben ugyanúgy torzul a lejegyzés során, mint *Hódmezővásárhely* neve. A *Mezől* családnévfő viselőjét valójában *Mező*-nek hívhették, és az *l*-et ugyanúgy csak a lejegyző toldhatta a névalak végére, mint a város megnevezésében. Az *l* betoldása révén olyan névalakok jönnek létre,

⁴ Az első (I.) és a második (II.) katonai felmérésre utalunk a nevek után álló római számokkal.

⁵ A második felmérésen már *Földvár*.

amelyek a beszédben nem léteznek, ugyanakkor a betoldás maga jól illeszkedik abba a tendenciába, amely több évszázada jellemzi az írott nyelvet. A betoldásnak ez a módja lényegében válaszreakció a beszélt nyelvváltozatokra általában (nyelvjárástól függetlenül) jellemző kiejtési sajátosságra: az azonszótagú *l* kiesésére, amely igen gyakran együtt jár a likvidát megelőző magánhangzó megnyúlásával. Az *l*-nek ez az írott nyelvre jellemző betoldása megfigyelhető az ómagyar és a középmagyar korban is: például a 18. századi szegedi városi tanácsi jegyzőkönyvekben a *hónap* szó rendszeresen *holnap*-ként íródik. Ez utóbbi példa jól mutatja, hogy olyan szótagokba is beillesztik az erre érzékeny lejegyzők az *l*-et, amelyek egyébként soha nem tartalmazták azt, hiszen a bennük ejtett hosszú magánhangzó nem egy *l* kiesése nyomán nyúlt meg (NÉMETH 2004: 86–88). A *Hódmezővásárhely* és a *Mező* családnév esetében ugyanez történhetett. A városnév esetében a betoldást még az is támogathatta, hogy az így létrejött hangsor a *hold* közzszóval azonosítható, azaz a név továbbra is motivált és szemantikailag áttetsző a beszélők számára.

A térképadatok gyűjtésének szociolingvisztikai körülményeivel kapcsolatban érdekes kérdés, hogy vajon kinek köszönhető a betoldás? A magyarul nem tudó osztrák tisztnek? Esetleg az adatok összegyűjtésében közreműködő magyar anyanyelvű (de bizonytalán németül is tudó) segítőknek? A megkérdezett egynyelvű helybeli lakosoknak? Ez utóbbiak bizonyosan nem ejtettek *Mezől*-t és *Hold Mező Vásárhely*-t, tehát mindenképpen azt kell valószínűsíteniünk, hogy a nevek megváltoztatása a térképen való rögzítés során történt. Annak a lehetősége is igen csekély, hogy maguk a magyarul nem tudó német anyanyelvű térképészek használtak volna a magyar nyelvű alakokat érintő túlhelyesbítéses formákat.

3. A nyelvi interferencia érvényesülése a névalakokban

A térképek alapjául szolgáló felmérések folyamatának szociolingvisztikai körülményei olyan magyar–német kétnyelvű közeget rajzolnak ki, amelyben természetesen érvényesülhet a nyelvi interferencia, hiszen az alaphelyzet az, hogy német anyanyelvű tiszték irányításával folyik a gyűjtés magyar élőnyelvi közegben. Később a térképek megrajzolásában és a nevek feliratozásában szintén német anyanyelvű emberek tevékenykedtek, akik közül sokan minden bizonnyal egyáltalán nem tudtak magyarul. A hangzó magyar nyelv lejegyzésében tehát természetesen kell számolni a gyűjtők, első lejegyzők (és talán a térképek feliratozóinak) német anyanyelvi percepciók bázisával, amely jelentősen torzíthatja az egyes beszédhangok, hangkapcsolatok észlelésének folyamatát, és így a kódrendszer értelmezését, azaz a névként funkcionáló szavak pontos megértését (GÓSY 2005: 121–122). A névalakok lejegyzésében további változásokat eredményezhet az, hogy a német lejegyzők saját nyelvük hangjelölésének logikája alapján jelölnek bizonyos magyar hangokat és hangkapcsolatokat, nem pedig a

magyar írásban megszokott módon, s ez azzal jár, hogy jelentősen megváltozhat egy-egy név grafémikus megjelenítése.

A fonetikai interferenciajelenségek között számos példát találni arra a térképeken, hogy saját anyanyelvi percepció bázisa a német anyanyelvű beszélő számára megnehezíti a magyar nyelv beszédhangjainak észlelését és a névalakok azonosítását. Ezek a jelenségek viszonylag kevésbé állnak tudati kontroll alatt. A német anyanyelvű beszélők számára akkor és ma is jelentős nehézség a magyar labiális *a* hang észlelése, azonosítása, különösképpen a rövid *o* hangtól való elkülönítése. Az *o* ~ *a* viszonylatában több olyan adat került a katonai felmérések térképszelvényeire, amelyek a két hang téves észlelését és azonosítását mutatják. Az ilyen percepció tévedések egyik típusa az, amikor a magyar *a* hangot *o*-ként azonosítja a német anyanyelvű beszélő: *Nogymisko*, *Ludos Szikja* (de mellette: *Ludas Ret*), *Popszeke sivanhegy* (mellette: *Papok*), *Szaroz Ér* (I.), *Pusztá Tajo*, *Nádos-halom* (Bánfalvától É-ra) (II.). Előfordul a tévedés a másik irányba is, amikor az *o* hangot *a*-ként észlelik: *Harangazo* (I.), *Salymos*, *Uj asztásu* (II.).

Úgy tűnik azonban, hogy nemcsak az *o*–*a* kontinuumban, hanem más hangok viszonylatában is érvényesülnek efféle tendenciák: hasonló kétirányú tévesztési tendenciák rajzolódnak ki mindenekelőtt az *é*–*i* észlelésében. A *szék* földrajzi köznevet sok esetben *i*-vel írják a térképen, amiből arra következtethetünk, hogy a(z esetleg kicsit zártabban ejtett?) magyar *é*-t *i*-ként észlelték. Számításba véve azt a körülményt is, hogy az időtartam jelölése egyáltalán nem volt következetes, ide tartozhatnak a következő adatok: *Biberes Szikja*, *Kopants Sik Toó*, *Badiday* (Batidai) *Szik* (I.), *Györi Szik*, *Szirtos Szik*, *Makra Szike*, *Város Szikje*, *Kerek Sikja* (II.) (ezekben a *Szék* van), *Ullisfi* (Üllési) *Puzta* (I.). De ugyanazon vagy másik szelvényeken, Szeged mellett *Nagy Szék*, *Rossa Szék* (I.), *Doma Szék*, *Kis Ivan Szék*, *Király szék* (II.), Kiskunmajsza környékén *Szék Tó*, *Kerek Szek* (I.) neveket is találunk. Természetesen okkal merülhet föl a kérdés, hogy nem hallhatták-e az osztrák tisztok adatközlőiktől, segítőiktől ezeknek a névalakoknak a nyelvjárási *i*-ző változatát mint hangzó magyar formát, azonban ezek az adatok az alapvetően nem *i*-ző szegedi nagytájhoz tartoznak. A Szegedi szótárban BÁLINT SÁNDOR a *szik* címszót a *szék*-hez utalja, és minden adatát (*szék*, *székes*, *székföd*, *Nagyszéksós* stb.) *é*-vel közli. Másfelől, bár kevesebb példával, de az észlelés bizonytalansága a másik irányban is megjelenik az adatokban az *é* ~ *i* észlelésében, amikor a magyar *i*-t *é*-ként azonosítják a térképészek: *Béro h.*, *Alsó Beró h.* (ezekben a magyar *Bíró* rejtőzik), *Sépos Szabó* (*Sípos Szabó*) (II.).

A szóalakon belüli interferenciára is érdekes példákat szolgáltatnak a térképek. Ezek az esetek bizonyos értelemben ellentétesek a térképek általános logikájával. A feltehető szándék ugyanis az volt (ahogyan korábban szó esett róla), hogy a földrajzi közneveket lefordítják német nyelvre. Az első felmérés Szeged környékén meglehetősen sok magyar köznévi utótagot megtart magyarul (*ér*,

halom, rét, tó, város [Unter Varos, Ober Város Szegeden] stb.), de mellette egy másik szelvényen egymás közelében *Kovazdi gærtlers, Fedwar gærtlers* és *Kenderes Kerteszek, Farki Kerteszek* olvasható (I.). A második katonai térkép adataiból ugyanakkor úgy tűnik, hogy a földrajzi köznevek némelyikének a német nyelvbe való átültetése később is jelentős probléma a térképészek számára. Emiatt olyan szóalakon belüli interferenciát mutató névalakok kerülnek a térképre, amelyek a földrajzi köznévi magyar megnevezése + német szuffixum képlettel írhatók le. Ilyen például a *tanya* szónak a magyarban nem létező tőváltozata a német többesjellel ellátva: *Pallavicini Tanyen, Kis-Teleker Tanyen, Mintszenter Tanyen* (II.). A *tanya* szó németre való átültetését tehát nem sikerül megoldani, aminek az is lehet az oka, hogy a *tanya* valójában reália, mely igen erősen beágyazódott az alföldi magyarság kultúrájába, és más nyelvterületen kevéssé létező lakhelytípust jelöl, éppen ezért rendkívül nehéz idegen nyelvi ekvivalenciát találni hozzá. Ugyanez a helyzet a *szállás* földrajzi köznévvvel is, melyet szintén jogosan lehet magyar, sőt alföldi magyar reáliának tekinteni. Ennek szintén nem találja a német megfelelőjét a térképész, ezért az előbbi megoldással él itt is: *Dorosma Szallaschen, Szallaschen von Vasarhely* (I.). De a térképek feliratai alapján esetenként nehézséget jelentett a *zsellerek* vagy a *határ* szó átültetése is: *Szegvärer Hatar, Szegvärer Zsellerek* (II.).

A hangjelölésben és helyesírásban érvényesülő német interferencia néhány magyar hang jelölését érinti: a német helyesírás hangjelölésének logikája jelenik meg bizonyos magyar nevek lejegyzésében. Ez jól tetten érhető például a magyar *c* és a kettőzött *cc* jelölésének eseteiben. A német ejtési szabályok szerint írja át a *c* hangot tartalmazó helyneveket: ilyenek például a *Kurca* előfordulásai: *Kurtza Rét, Kurtza Fluss* (II.) vagy éppen a *kukorica* *c*-jének jelölése: *Kukoritza Hegy* (II.). Olykor az ejtésbeli kettőzött *cc*-t is a *tz* grafémakapcsolat jelöli: *Kis utza* (II.). Ugyanígy németes írásmód érvényesül a fentebb idézett *Szallaschen* (I.) *sch*-jában.

Archaikus németes írásmód jelenik meg szórványosan a magyar *ö* hang jelölésében: *Oethalom* (II.). De a magyar *sz* hang *s*-sel való leírása is tekinthető németes írássajátosságnak a *Csösház* (II.) név lejegyzésében. Itt érdemes azt is megjegyezni, hogy a magyar helyesírás összetett grafémái körében kisebb-nagyobb tévedések, cserék előfordulnak, különösen jól érzékelhető ez az *sz* és *zs* betűk esetenkénti felcserélésében. Példáink vannak arra, hogy a lejegyző *zs*-t ír *sz* helyett: *Zsodoma* (II., Vásárhely egy városrésze, *Szodoma*) és *Zsiget hát* (II.), illetve ennek ellenkezőjére is: *Forro Szomboja (Zsombója)* (I.). Ehhez azért érdemes azt is hozzátenni, hogy a magyar *sz* és *zs* betűk fölcserélése anyanyelvű lejegyzők hibázásai között is elő szokott fordulni.

A főntiekkel ellentétben viszont az első katonai felmérés esetében különösen feltűnő, hogy sokszor a magyaros írásmód érvényesül, így például a *ty*, *gy*, *ny* hangok lejegyzése következetesnek látszik (*Kis Maty, Nagy Maty, Korhanyi Szallas*,

Völgy Ere, Al Gyeő). Ez arra mutat, hogy az uralkodói rendelet értelmében magyarul tudó, a magyar nevek lejegyzéséhez értő személyek átnézték a neveket.

4. Összegzés

A térképek példái a nyelvi interferenciára jól bizonyítják, hogy a katonai térképeszeknek német volt az anyanyelve, és ez a beszédhangok észlelésében is tetten érhető. Másfelől pedig az a tény, hogy az írás számukra alapvetően a németül írást jelentette, szintén nyomot hagyott az első katonai felmérések írásbeli névhasználatában. A térképeken megjelenő helynevek írásmódja azonban nem fejthetett ki jelentősebb hatást a későbbi kartográfiai munkákra és a hivatalos névhasználatra, hiszen hosszú időn át titkos dokumentumokként őrizték őket Bécsben.

A nyelvi interferencia általunk bemutatott esetei azt szemléltetik, hogy miként változhatnak meg az egyes leírt magyar névalakok a magyar–német kétnyelvű nyelvhasználói közegben, és hogy ezek az alakváltozások nem véletlenszerűek, hanem bizonyos tendenciák rajzolódnak ki bennük. A tendenciák és hibázási típusok lehetővé teszik, hogy visszakövethessünk a névalakok torzulásának szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai hátterére. Az elemzett példák azt bizonyítják, hogy a tulajdonnevek vizsgálata során szükséges figyelembe venni a térképeszek által rögzített névalakok gyűjtésének szociolingvisztikai körülményeit és azok következményeit. Adataink arra utalnak, hogy ugyanez a megállapítás érvényes a helyi beszélők által az élőnyelvben használt névalakok és a térképeken olvasható írott változatok viszonyára is.

Irodalom

- I. katonai felmérés = *Magyarország (1782–1785). Első Katonai Felmérés*. Arcanum Adatbázis Kft. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/>
- II. katonai felmérés = *Magyar Királyság (1819–1869). Második katonai felmérés*. Arcanum Adatbázis Kft. <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/>
- BORBÉLY ANDOR–NAGY JÚLIA 1932. Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. *Térképészeti Közlöny* 2: 35–85.
- GÓSY MÁRIA 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- INCZEFI GÉZA 1960. *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 22. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JANKÓ ANNAMÁRIA 2007. *Magyarország katonai felmérései, 1763–1950*. Budapest, Argumentum.
- MIKESY GÁBOR 2019. *Földrajzi nevek a térképeken. Magyar mikrotoponimák vizsgálata térképi források alapján*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
URL: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/50753> (2023. február 10.)

- NÉMETH MIKLÓS 2004. *Nyelvjárás, beszélt nyelv, spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi őrnöki nyelvváltozatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PALUGYAY IMRE 1853. *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása 2. Szabad királyi városok leírása*. Pest, Heckenast.
- REUTER CAMILLO 1983. Kéziratok térképeink helynévanyagának felhasználása. *Névtani Értesítő* 8: 7–18.
- Szegedi Híradó = URL: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/SzegediHirado/>
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.

Hungarian dialectal forms and linguistic interference in the first and second military surveys of the Hungarian Kingdom

In this study, we analyzed the maps of the first (1763–1787) and the second (1806–1869) military survey of the Hungarian Kingdom, focusing on the area of Szeged, namely the former Csongrád County. The language of the military surveys was German, but many names on the maps were recorded in local languages, among others, in Hungarian. It is noted that the spoken (dialectal) forms appear only in a few cases. Many errors are systematic (misperception of Hungarian sounds, translation of realia, etc.). The types of errors allow us to trace back the sociolinguistic and psycholinguistic background of the distortion of the nouns.

Keywords: Military surveys of the Hungarian Kingdom, toponyms, language interference, spoken forms in writing

Németh Miklós
ORCID: 0000-0002-4133-7537
Szegedi Tudományegyetem
nicola@hung.u-szeged.hu

Sinkovics Balázs
ORCID: 0000-0001-8035-8448
Szegedi Tudományegyetem
sinkov@hung.u-szeged.hu